

Dedek Mraz

Po koncu druge svetovne vojne leta 1945 je nova komunistična oblast želela utrditi svojo prevlado in prekiniti s preteklostjo. Do starih praznikov je bila zelo nestrpna. Lotili so se jih tako, da so jih dekristjanizirali ter ignorirali rituale in tradicijo. Socialistični prazniki so doživeli enako metamorfozo kot krščanski v odnosu do poganskega sveta.

Simboli božiča so se v socializmu prenašali na novo leto. Ljudje so v družinah vseeno slavili božič in odhajali k polnočnicam, dobro pa podpirali tudi novo leto, katerega glavna privlačnost je bila v dela prostih dnevih. V času blagostanja je bilo lušno praznovati ...

D srednja figura novoletnih praznovanj je postal Dedek Mraz, ki ima med decembrskimi obdarovalci najkrajšo zgodbo, ne pa tudi zgodovine.

Ded Moroz ima indoevropski izvor in dolgo tradicijo. Doma naj bi bil nekje na mrzlem ruskem severu. Pogani so ga imenovali Varuna, simboliziral pa je temo, kaos in smrt. Mraz naj bi bil nasprotje boga Mitre – simbola sonca, svetlobe in reda (kozmosa). Ko je Rusija v 10. stol. sprejela krščanstvo, je prepodoba doživel tudi Varuna. Skozi druge like se je spremenil v sv. Nikolaja in nato v Dedka Mraza. Ostali pa so mu poganski elementi: bela srjca in vezenje kot simbola kraljestva smrti in mrtvih, palica kot žezlo ... Zaradi arhaične vsebine je bil Dedek Mraz bolj podoben Miklavžu kot Božičku. V nasprotju z zelo demokratičnim Božičkom Dedek Mraz ni le nagrajeval, ampak tudi kaznoval ali pokaral. Vsi otroci si niso zaslužili daril. Ko so lik Dedka Mraza prevzele socialistične države, so mu možnost presoje vzeli, njegova značilnost pa je postala, da je vsem otrokom delil enaka darila. Sicer pa v Rusiji nosi darila tudi Babuška, ki spominja na italijansko Befano (epifanija – razodetje – sv. trije kralji). Če je Babuška, pa mora biti tudi Deduška = ded Moroz.

Podoba in ikonografija

- ❖ Dolgi sivobeli lasje
- ❖ Košata brada
- ❖ Slovenska polhovka (za kar je potrebnih 23 do 25 poljšjih kožic) (Gaspari)
- ❖ Za polhovko zatakajeno zimzelena rastje in pisani trakovi (Gaspari).
- ❖ Ovčji kožuh, okrašen s slovenskimi ljudskimi ornamentami – gorenjski nageljni, rožmarin ...
- ❖ Črni ali rjavi ali beli usnjeni škornji
- ❖ Koš, poln daril, zaviti v barvni papir
- ❖ Včasih kadi gorjuško pipo, s čimer spominja na ameriškega Božička Thomasa Nasta.
- ❖ V njegovem spremstvu so gozdne živali.
- ❖ Prikupen gorenjski očak, živa, vedra, pravljica postava, ni didaktična figura

Sodobna zgodovina Dedka Mraza pa je bolj podobna amerškemu Božičku. Začenja se v 19. stoletju, ko je ruski pesnik Nikolaj Nekrasov napisal pesem o »Mrazu – rdečem nosu«. (Leta 1939 pa so v Ameriki izumili enakega jelena Rudolfa...) Dedku Mrazu se je kmalu pridružila njegova hčerka Sneguljčica, umetno bajno bitje, posebljenje pomladi. Sčasoma so ji poleg arhaičnih severnih jelenov sledila še druga otroška pravljica bitja.

Po zmagi oktobrske revolucije leta 1917 so božič v Sovjetski zvezi razglasili za buržoazni praznik. Poganski ded Moroz pa je preživel čiste svetniških vrst in v vzhodnem bloku po drugi svetovni vojni nadomestil, kar sta prej simbolizirala Miklavž in božič.

Pri nas je postal glavna atrakcija ob praznovanju novoletne jelke, ki naj bi izpodrinila božič.

Prvi januar je postal državni praznik novega leta. Sčasoma se je podaljšal na dva dneva (1. in 2. januar), s čimer so mu dali poseben pomen. (Enako je veljalo za 1. maj in 29. november.) Kolektivi naj bi za novo leto slavili svoje zmage in z veseljem vstopali v nove petletke, krepil naj bi se občutek povezanosti. Tisto, kar je bilo za odrasle novo leto, naj bi bila za otroke novoletna jelka.

Za novo leto 1948 so v Ljubljani že organizirali prvo novoletno jelko kot zimski otroški praznik. Praznovanje se je začelo šest dni pred silvestrovim. V okrašenih dvorani je bil smrekov gozdček, nagačene živali, gledališčniki, komedijanti, partizani s puškami ... in Dedek Mraz. Kritizirali so Miklavža, da daruje le bogatim, da je klerikalen in da otroke odteguje stvarnosti. Dobro izkušnje v Ljubljani so povzeli tudi drugi kraji. Praznovanja so morala odražati skrb družine do otrok, krepiti čut za skupnost in demonstrirati kolektivistični duh. Za otroške prireditve je bil potreben še ustrezen sprevod. Združili so ruskega Moroza in Miklavža, rodil se je Dedek Mraz, ki vse otroke obdari enako. Poleg individualnih daril je nagrajeval tudi s kolektivnimi, npr. pionirske odrede, krožke ipd.

Čprav je bil Dedek Mraz k nam vpeljan politično, smo ga Slovenci hitro udomačili. Po Titovem sporu s Stalinom je bil Dedek Mraz vse manj podoben ruskemu mužu. Tudi ni več prihajal z daljnega severa, ampak nekje izpod Triglava. Ostalo pa mu je ime. Že leta 1952 je Dedka Mraza narisal slikar Maksim Gaspari, ki so mu bili blizu motivi slovenske folklore.

Sprevodi Dedka Mraza so bili dan za božičem – 26. 12. Z leti se je njegovo spremstvo okrepilo. Poleg živali in snežink so se mu pridružili še Kekec, Pehta, Kosobrin, Sneguljčica in sedem palčkov, mažoretke, dixilend ansambli ...

Dedek Mraz, brezbožen ateisti, je bil po drugi svetovni vojni pri nas nov lik – umetna tvorba s pravljico mitologijo. Nastal je podobno, kot je John Pintard v Ameriki v začetku 19. stoletja skonstruiral Božička. Gre za pojav ruskega telesa in slovenskega oblačilnega videza, paradnega nastopa a la Amerika in z izmišljenim bajeslovjem, ki so mu dodani motivi iz narodnih pesmi in pripovedi. Poenostavljeno – Božiček vzhodnega bloka. Njegova glavna naloga je bila obdarovanje otrok in nastopanje v javnosti, na prireditvah in v sprevodih po ulicah.

Dedek Mraz v celoti ni nikoli izpodrinil Miklavža in božiča, v delu slovenske zavesti pa se je vseeno zasidral tako globoko, da se je obdržal tudi po slovenski osamosvojitvi. Zdaj sobiva z Miklavžem in Božičkom. Dobro se počuti predvsem v tistih družinah, kjer so ga sprejemali že stari starši in starši današnjih otrok.

Ponekod šole, vrtci in podjetja še organizirajo nastope Dedka Mraza, za mestno okolje so značilni tudi njegovi sprevodi. Pravzaprav priljubljenost Dedka Mraza narašča, kar je značilno za vse postkomunistične države, ki se vračajo k tradiciji, izročilu in starim koreninam. Isto velja za Slovenijo.

Novoletna jelka

Praznik noveletne jelke se je praznoval v vseh krajih novonastale države, tako tudi v Hrastniku, Trbovljah in Zagorju. Organizirali so ga iniciativni, to je organizacijski in tehnični odbori, ki so priskrbeli prostor za zabavne, partizanske in ugankarske kotičke, izvedbo kulturnega programa (deklamacije, petje, pravljичne igre, lutkovne predstave, ogledi filmov), sredstva za obdaritev in seveda poskrbeli za prihod Dedka Mraza samega ali pa skupaj s sprevedom (godba, gozdne živali, palčki, vile, škrti). Občasno so postavili tudi pravo pravljичno vas: na ploščadi pred Delavskim domom v Zagorju, pred TD Partizan in na prostoru med Pošto in Veleblagovnico v Trbovljah, na Rudniku in pri Steklarni v Hrastniku. Pri tem so računali predvsem na prispevke množičnih in političnih organizacij, ustanov in podjetij.

Otroci lovijo ribice – zabavišni park pri gostilni Logar v Hrastniku leta 1959. Izdelali so ga vajenci kovinarske šole iz Rudnika.

Seveda pa je sama izvedba zahtevala tudi ogromno časa, kar potrjujejo zapisi DPM Trbovlje za obdobje 1975–1979, ko so prostovoljci, pionirji in delavci društva opravili za več kot 740 ur delovnih obveznosti. Pionirji so še izdatno pomagali pri izpeljavi projekta z izdelovanjem noveletnih voščilnic, s katerimi jim je uspelo društvu tudi finančno pomagati. Samo za primer, v letih 1982 in 1983 je bilo prodanih kar 2.350 kompletov noveletnih voščilnic, kar je bil nedvomno velik uspeh, ki je tudi pripomogel k obdaritvi 4.030 otrok v letu 1983.

Novoletna jelka naj bi bila predvsem praznik najmlajših, zato so jo iniciativni odbori organizirali kot vesel in vzgojen praznik, ki odraža ljubezen nove socialistične države do mladine, kar se je kazalo v obdaritvi otrok z enakimi darili. Istočasno pa je to pomenilo prelom z miklavževanjem, ki je poudarjal družbene oz. socialne razlike, na zunaj vidne v različnih darilih, ki jih je otrokom poklanjal Miklavž. In v tem duhu sopotekala praznovanja, namenjena predšolskim otrokom, učencem in dijakom, organizirana v vrtcih, šolah, kulturnih in športnih ustanovah, prostorih delovnih kolektivov in tudi na prostem.

Praznovanje Novoletne jelke v osnovni šoli.

Otroci DID v Trbovljah z igračami, ki so jih prejeli kot skupinsko darilo pod noveletno jelko konec 40. let 20. stoletja. Igrače so prispevali oz. izdelali sindikati osrednje rudarske delavnice, cementarne in elektrarne.

Obisk Dedka Mraza v vrtcu Trbovlje.

Vrtci - predšolski otroci

Prvi pisni podatki o praznovanju noveletne jelke v zasavskih vrtcih sežejo v leto 1947. Iz njih lahko razberemo, da je praznovanje potekalo na silvestrovo v največjem prostoru posameznega vrtca oz. "doma igre in dela", kot so takrat imenovali vrtce. Praznovanje so se udeleževali predstavniki številnih organizacij, starši in predšolski otroci. Vzgojiteljice so skupaj s posameznimi otroki pripravile in izvedle kulturni program: deklamacije, petje, rajalne igre, nato pa vse vrtčevske otroke zbrale v igralnici, kjer so jih pod noveletno jelko čakala skupinska darila: jahalni konjički, gugalni stoli, različne lesene igrače, vrtčevska oblačila, enaka za vse otroke v vrtcu, ki so jih udarniško sešile članice AFŽ, in za vsakega vrečica dobrega sladkega peciva in bonbonov. V kasnejših letih se je v vrečki našla tudi kakšna čokolada, pomaranča, jabolko ali celo igrača. Po obdaritvi so jih v obednici pogostili še s sladkim kakavom in kremno rezino.

Šole - cíbíbaní in pionírjí

Praznovanja novoletne jelke za učence zasavskih osnovnih šol so potekala v šolskih prostorih, organizirali so jih šolski odbori oz. razredniki posameznega oddelka, ali pa v kulturnih ustanovah, kjer so jih organizirali iniciativni odbori. V obeh primerih so pri izvedbi kulturno-zabavnega programa sodelovali otroci individualno ali pa kot člani različnih kulturnih sekcij. Razlika je bila samo v načinu sprejemanja skromnih, individualnih daril: ali v razredu od učiteljice v obliki srečelova ali na javni prireditvi od Dedka Mrza. Z razdelitvijo osebnih daril pa obdarovanje ni bilo končano. Učenci so namreč dobivali od Dedka Mrza kolektivna, praktična darila, npr. serijo škarij, ki so jih potrebovali pri tehničnem pouku, športne rekvizite (žoge, badmintone, loparje in žogice za namizni tenis), šah, knjižne zbirke ...

Od konca 50. let dalje pa so postala kolektivna darila dražja, saj so na družbeni predlog nad obdaritvijo posameznih šol prevzela patronat različna podjetja. Tako lahko v šolski kroniki osnovne šole Trbovlje preberemo: »Ob novem letu 1959 sta prevzela patronat nad ustanovo Rudnik Trbovlje-Hrastnik in Zlatarstvo Trbovlje. Podjetji sta ob novoletni jelki poklonili učencem kolektivni darili: zastopniki Rudnika so poklonili radio – aparat UKW, Zlatarstvo pa zemljevid FLRJ. Delovni kolektiv Rudnika je poklonil šolski delavnici stružnico in mizarsko mizo ter nekaj drobnih rekvizitov za pouk telesne vzgoje.«

Šrednje in poklicne šole- díjaki

Praznovanja novoletne jelke pa lahko od vsega začetka spremljamo tudi na poklicnih in srednjih šolah. Organizirali so jih dijaki ob pomoči učiteljev in v sodelovanju s predstavniki ljudske oblasti in množičnih organizacij, ki so jim pomagali reševati predvsem materialne težave. Tako so npr. učenci rudarske šole v Hrastniku uspešno izvedli novoletno jelko že leta 1950, ko so se zabavali v prostorih šole s petjem, deklamacijami, poslušanjem radia in bili obdarjeni s srajcami in hranilnimi knjižicami z vložnimi 100 dinarji "kot osnovo za nadaljnje varčevanje".

Delovni kolektíví

Praznovanja novoletne jelke, ki so jih organizirala posamezna podjetja po končani drugi svetovni vojni, so bila namenjena članom kolektivov ali pa, kot lahko preberemo v Zasavskem udarniku iz leta 1949 oz. 1950 v primeru bolnišnice Trbovlje, tudi bolnikom. Praznovanje za zaposlene in bolnike je pripravil rudarski sindikat skupaj z upravo bolnice v dnevnem prostoru, kjer so bile "okusno pogrnjene mize, ki so bile obložene s precej izdatno zakusko". Za kulturni program so skrbeli pevski zbor in pionirji folkolorne skupine SKUD Lojzeta Hohkrauta. Vse navzoče so pozdravili trije govorniki: predstavnik bolnice, predsednik MLO in pomočnik ravnatelja Rudnika Trbovlje. Kasneje so obiskali tudi bolnike v bolniških sobah in vsakega obdarili s praktičnimi darili. Tako so npr. leta 1950 razdelili 100 kosov moškega in ženskega perila, 50 parov copat, nekaj parov sandal, 5 otroških oblekic, 18 kg bonbonov, 100 kosov toaletnega mila, 300 cigaret, razne igrače idr.

Ma pa bilo zaželeno, da bi kolektivi organizirali posebne obdaritve za otroke svojih zaposlenih, saj bi tako zaradi različnih finančnih zmožnosti povzročali razlike med obdarovanci. Kljub temu pa je v praksi prihajalo tudi do takšnih pojavov. Tako lahko za leto 1950 preberemo v takratnem časopisju: »Prav odlično so priredili najmlajšim novoletno jelko v Kemični tovarni v Hrastniku, kjer je vsak otrok prejel po tri metre blaga in razno pecivo. Po prireditvi je vsem otrokom direktor kemične tovarne vrtel film, kjer so otroci v filmu videli tok današnjega družbenega dogajanja.«

Tendenca takratne države je bila enakost v družbi, zato naj bi tudi vsi otroci dobili enaka, a skromna darila. Vsako podjetje naj bi dajalo prispevke odborom za pripravo novoletne jelke oz. obdaritev Dedka Mrza. Ob koncu 50. let pa se je pojavila ideja, da naj bi posamezna podjetja celo sprejela patronat nad posameznimi šolami in vrtci ter tako poskrbela predvsem za skupinska in praktična darila. To se je v praksi tudi realiziralo.

Doma - družina

Praznik novoletna jelka je bil uradno najprej praznik najmlajših, od 50. let dalje pa je postajal vse bolj tudi družinski praznik. K večji uspešnosti praznovanja doma naj bi pripomogla tudi trgovska podjetja, saj so ponujala številne popuste. Tako se je npr. trboveljska Knjigarna odločila znižati ceno mladinskim in leposlovnim knjigam ter igračam za 20 %. Seveda pa se želje otrok niso vedno ujemale z ugodno ponudbo v trgovinah.

Novoletna jelka oz. obdaritev otrok v družinskem krogu.

In kaj so si želeli? »Jaz sem Dedki Mrazi prvič sam pisal pri starosti pet let. Pisal sem z velikimi črkami in baje celo popoldne. Kolikor se spomnim, je bilo približno takole: DRAGI DEDEK MRAZ PRINESI MI POMARANČE BOMBONE ČOKOLADO IN ŠKRINCE OBLJUBIM DA SE BOM NAUČIL ZAVEZATI ČEVLJE. Pik in vejic nisem delal, res pa sem se naučil zavezati čevlje.

Naslednje leto je bilo pismo povezano s sestro, ki je še ni bilo. Starša sta verjetno že načrtovala prirastek in me po ovinkih pripravljala na to, naj napišem Dedku Mrazu, kaj si želim, bratca ali sestro. In sem napisal: DRAGI DEDEK MRAZ PRINESI MI SLADKARIJE IN BRATCA DA SE BOVA IGRALA OBLJUBIM DA BOM PRIDEN IN NE BOM LOPUTAL Z VRATI. Torej, vrata sem se naučil lepo zapirati, dobil sem pa sestro in ne brata. To je bi prvi dvom v Dedka Mraza.

Tudi naslednje je bilo povezano s sestro, ki se je rodila oktobra in sem se že sprijaznil s tem, da

Srečanje z Dedkom Mrazom na javnih praznovanjih.

ni brat. DRAGI DEDEK MRAZ PRINESI MI SLADKARIJE IN SANKE OBLJUBIM DA BOM PRIDEN IN BOM TUDI SESTRO VOZIL NA SANKAH.

V prvem razredu sem obljubil, da se bom pridno učil, hodil naravnost domov iz šole in si zaželel smuči.

Nato pa nisem več verjel v Dedka Mraza, pisal sem še vedno, si želel v glavnem športne rekvizite ali pa knjige, nikoli oblačil in drugih praktičnih stvari. Obljubil pa sem seveda vse živo, skladno s tisto reklamo, nemogoče je mogoče.«

Seveda pa vsi otroci niso pisali Dedku Mrazu. Številne družine namreč niso sprejele uradno diriganega praznika za svojega, so pa ohranjale npr. Miklavža. Tako so se njihovi otroci srečevali z Dedkom Mrazom samo na javnih praznovanjih: »Z Dedkom Mrazom sem se seznanil malce kasneje, na pragu šole in v šoli (1964–1969), ko se je pojavljal obkrožen z živalmi, ki so vse naokrog delile darila, kakšna jabolka ali pomaranče. Pomaranče so bile meni nekaj čudovitega, kajti dolga leta nisem verjel, da res rastejo kar na drevesih. Pesem Siva kučma bela brada je takrat veselo odmevala po dolini (Hrastnik). Bilo je pa v povezavi z Dedkom Mrazom nekaj čudnega. Večji kot sem bil, manj sem verjel vanj, a darila v šoli so bila vsa večja: napolitanke, kiki bonboni, čokolada.«

Priljubljenost Dedka Mraza se je ohranila vse do današnjih dni, čeprav po zasavskih dolinah ne odmeva več Siva kučma bela brada. Z njim se pravzaprav srečujemo ves mesec december, čeprav v novonastali državi Sloveniji ni uradno predpisano njegovo praznovanje ne v javnosti ne doma.

Dedek Mraz nosi darila še danes.